

Αναστοχασμοί στα πενήντάχρονα του αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-1959

Η Κύπρος, όπως όλοι ξέρουμε, είναι ένα νησί στην άκρη της Ανατολικής Μεσογείου. Η λέξη «νησί» αντιστοιχεί στα Αγγλικά με τη λέξη island. Πρόκειται για μία έννοια που εμπεριέχει το στοιχείο της απομόνωσης. Στο πλάι της η συγγενική λέξη isolation σημαίνει απομόνωση και μοναξιά. Και όμως αυτό το νησί, που λέγεται Κύπρος, δεν έμεινε στη φυσική του απομόνωση – ή, για να το πούμε διαφορετικά, η γεωγραφική του θέση πάντοτε μερίμνησε για την ιστορική του κακοδαιμονία. Έτσι όπως είναι τοποθετημένο – από βορρά η Τουρκία, από νότο η Αίγυπτος, ανατολικά ο Λίβανος, η Συρία, το Ισραήλ, η Παλαιστίνη, η Ιορδανία, η Αραβία και σε προέκταση τα Εμιράτα, το Κουβέιτ και φυσικά το Ιράκ – δεν αποτελεί απλώς έναν τόπο. Η έννοια locus δεν είναι αρκετή για να προσδιορίσει την Κύπρο, γιατί τα τραγικά δρώμενα τη μετατρέπουν σε φορτισμένο ενεργειακό σημείον. Όχι μονάχα σημείον στίγματος του γεωγραφικού μήκους και πλάτους, αλλά και του σταυρικού της ρόλου και των παθών που της επεφύλαξε μέσα στους αιώνες η θέση της ως περάσματος από την Ευρώπη προς την Ασία και αντίστροφα.

Χώρος σεισμοπαθής, τόσο γεωλογικά όσο και πολιτικά, με το δικό του κραδασμό που ρυθμίζεται από την τραγωδία. Μια τραγωδία «υπέρογκη»,

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης είναι ποιητής-φιλόλογος.

καταπώς θα την έλεγε ο Γιώργος Σεφέρης, με την έννοια του ακαλαίσθητου και παχυλού, που θα μπορούσε να ξορκιστεί και ν' αναστραφεί από έναν ιδιαίτερο τρόπο αντίληψης και αναστοχαστικής αντιμετώπισης. Ας μην επεκταθούμε στα αυτονόητα: την παιδεία της ψυχής και την επιστήμη της αγάπης προς την πατρίδα, που λειτουργεί ως αντίδοτο στην απονάρκωση των υπεραγορών της καθημερινότητας, μεστών από εμμονές, πάθη, σοβινισμούς, προσωπολατρίες, κακοδιοίκηση του εαυτού μας. Η ελευθερία ενός έθνους συμπορεύεται με το πλάτεμα, την ανάταση και την εσωτερική ελευθερία των πολιτών. «Τα έθνη», λέει κάποιος αγωνιστής του '40, «τ' αθανατίζουν οι πολίτες τους. Κάθε πατρίδα χαίρεται τόσο ευτυχία, όση ανάλογεί στη σωφροσύνη των πολιτών της».

Η σωφροσύνη προϋποθέτει λεπτή επεξεργασία και σοφή διαχείριση της ήδη κεκτημένης τραγωδίας. Παράλληλα, προσθέτει «μεγάλες ουσίες» και νόημα τηλαυγές στον υπέρ ελευθερίας αγώνα του ανθρώπου. Εσχατολογικά, καθιερώνει την ελευθερία της συνείδησης ως το ύψιστο αγαθό. Όσοι λοιπόν ισχυρίζονται ότι ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του 1955-1959 ήταν τάχα συντηρητικός είναι προφανές πως δε γνωρίζουν τη διαφορά μεταξύ της συντήρησης και της αποτίναξης του αποικιοκρατικού ζυγού. Με ποια λογική μπορεί στ' αλήθεια να είναι συντηρητικός ένας αγώνας που σπάζει τις αλυσίδες της σκλαβιάς; Αναφερόμαστε πάλι στα αυτονόητα. Όποιος έτυχε να ζήσει εκείνο τον παλμό και να γίνει παρανάλωμα του πυρός στο καμίνι, που το φούντωσε η ζώσα θυσία του Αυξεντίου, του Μάτση και των άλλων αγιομαρτύρων του απελευθερωτικού μας αγώνα, έχει και το δικαίωμα να χαμογελά με κατανόηση για τους ανιστόρητους νεκρούς της αναλώσιμης επιστήμης. Δε χρειάζεται ασφαλώς να οργιζόμαστε με τέτοιες χονδροειδείς παρανοήσεις και ασεβείς παραχαράξεις της ιστορίας. Παν σώμα εμβαπτιζόμενο εντός της αφέλειας και ψευδαισθήσεώς του αποκτά τόσο βάρος, όσος είναι και ο όγκος του κενού της επιστημονικής του τυφλώσεως. Θα ήταν θόλωμα μυαλού να κρινόταν ο αγώνας της ΕΟΚΑ από την ολέθρια παραφυάδα της ΕΟΚΑ Β'. Αλλά εδώ ακριβώς είναι και το καθήκον και η παλικαριά και η καθάρη ματιά και η οξύνοια του ιστορικού: Να μπορεί να διαχωρίσει την αγνότητα του οράματος, το μεγαλείο της θυσίας και το σκίρτημα ενός ολόκληρου λαού, από τις όποιες επιπλοκές και τους καταστρεπτικούς ιούς του επαναστατικού κινήματος, που εκφυλίζεται καθώς μετεξελίσσεται σε εμφύλιο σπαραγμό. Η ιστορία των λαών είναι γεμάτη από τέτοιες ακαλαίσθητες παλινωδίες. Την πρώτη άνηση, που στεφανώνει τη φεγγοβόλα ζωτική ορμή, έτσι ως αναμαγεύει τον κόσμο με «πράγματα θαμπωτικά» και με σκιρτήματα «ορμηνεμένα όλα στο θάμπος», ακολουθεί – λες από

νόμο φυσικό και αδήριτο – μια βεβήλωση αρχών και νόμων, μια συντριβή και μια λεηλασία «του ωραίου και του μεγάλου». Ίσως ο Άγγελος Τερζάκης ή ο Φώτος Πολίτης θα μπορούσαν να μιλήσουν ακριβέστερα για το φαινόμενο αυτό για τη σαιξπήρεια αίσθηση του αβυσσαλέου και για την αντιφατικότητα του ανθρώπινου προσώπου.

Ας μην εμμένουμε στο κατακάθι αυτό της πίκρας. Πίνει κανείς μονάχα τον καφέ – το κατακάθι μένει στο φλιτζάνι. Εμείς λοιπόν θα σμίξουμε με τον ξεσηκωμό, με κείνη την αναζωπύρωση της παλαιάς ελληνικής κραυγής για λευτεριά ή για θάνατο. Κι αφού κατακαθίσει ο κουρνιαχτός και σβήσει του πολέμου η παραζάλη, θα 'ρθει κι η ώρα ν' ακουστεί νηφάλια της σωφροσύνης η φωνή: «Αλλά σας μένουν άλλοι, ασυγκρίτως ενδοξότεροι τούτων αγώνες, ω γενναία τέκνα της Ελλάδος... Οι πρότεροί σας αγώνες εκαθάρισαν το έδαφος της Ελλάδος από την παρουσίαν του τυράννου· σας μένει τώρα ο μέγας αγών να την καθαρίσητε από τον μολυσμόν της αδικίας του, βάλλοντες εις τον τόπον αυτής την Δικαιοσύνην, την μητέρα της Ειρήνης».

Ας υποθέσουμε ότι στεκόμαστε «στην πιο ψηλή κορφή της νήσου Ύδρας, απ' όπου η θέα εκτείνεται μαγευτική», αν πιστέψουμε τον Εγγονόπουλο του Μπολιβάρ (ή τον Μπολιβάρ του Εγγονόπουλου) και κοιτάμε τα λόγια του Κοραή, που μόλις αναφέραμε, να εξακτινώνονται. Κοιτάμε την υπεραπλωμένην Ελευθερία και στοχαζόμαστε την υπόδειξη του σοφού γέροντα, πως δεν μπορεί αυτή να εννοείται χωρίς τη Δικαιοσύνη, που είναι η μάνα της Ειρήνης. Από τούτο το ψήλωμα γεννιέται μια αίσθηση αρχαιοελληνική: αίσθηση του μέτρου, του νόμου και της αρετής. Χάρη στο μέτρο, ο ήλιος δεν διανοείται να υπερβεί τα όριά του (τη διατεταγμένη του πορεία), γιατί караδοχούν οι Ερινύες. Για τον ίδιο λόγο ο Δίας δορυφορείται από την Αιδώ και τη Δίκη, για να συγκρατείται και να μην υπερβαίνει τα όρια της θεϊκότητάς του.

Τα σχετικά παραδείγματα μας βοηθούν να είμαστε ισορροπημένοι και εγκρατείς, την ώρα των πανηγυρισμών και των θριάμβων. Μια εθνική επέτειος (που ήδη στρογγυλεύει σε πενήντα τις χρονικές αποταμιεύσεις της) έχει να μας διδάξει το μέγιστον μάθημα που συναποτελεί, μαζί με την αγάπη προς την πατρίδα, ένα μάθημα αυτογνωσίας. Μάθημα περισυλλογής και αμόλυπτης μνήμης, που ξέρει να φυλάγει το μήνυμα και την ουσία της επετείου.

Τι σημαίνει για μας η πρώτη του Απρίλη, το εαρινό ετούτο σκίρτημα της Λευτεριάς, το φως του προσώπου της, ο μόσχος της αμασχάλης της, το γλυκοβύζακτο γάλα της; Ήτανε λείι προγραμματισμένος να ξεκινήσει ο αγώνας την 25η Μαρτίου, για να συντονιστεί με τον άλλο

αγώνα του Εικοσιένα και να συμπέσουν οι δίσκοι στο ανάκρουσμα της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Ακόμα κι από τούτο – άσχετο αν, για κάποιους λόγους πρακτικούς, υπήρξε μικρή καθυστέρηση – γίνεται φανερό πως η ψυχή του Έλληνα δροσίζεται από το μύθο. Ακόμα και οι πιο καθοριστικές επιλογές του για ζωή και για θάνατο ρυθμίζονται από μια ποιητική αντίληψη του κόσμου και λειτουργούν με παιδικά κι ονειρεμένα μάτια.

Πόσο αυτά φαντάζουμε σης μέρες μας παράταιρα κι ανεπίκαιρα, πόσο στ' αλήθεια ξωμακρύναμε από τη σαγήνη και το θαύμα! Και τι ακόμα να προσθέσουμε για το «μισό φεγγάρι» και τον καιρό της καταιγίδας, τη λαίλαπα του Αττίλα, που συνέτριψε κορόνες κι ακροστόλια της Μεγαλονήσου! Το πλεούμενό μας, με μια βαθιά πληγή στα ισάλά του, πασχίζει απεγνωσμένα να κρατηθεί στην επιφάνεια. Μη μας ξεγελούν η ζωτική ενέργεια του λαού, οι σχετικά οργανωμένες υπηρεσίες του και η μάλλον σταθερή οικονομία του. Συλλογισθείτε τον Τιτανικό. Την ώρα που το θαυμαστό υπερωκεάνιο βυθιζόταν, η μουσική συνέχιζε να παίζει και οι άνθρωποι, φορώντας τα καλά τους, ανίδεοι χόρευαν και λιχνίζονταν.

Η αφασία στην οποία μπορεί να περιπέσει ένας λαός αποτελεί μετεξέλιξη του σχίσματος της ιστορίας. Μες από τούτο το σχίσμα μπορούμε, αν θέλουμε, κάτω από τους δοτούς προορισμούς, να μπαινοβγαίνουμε στα κατεχόμενα και να ποζάρουμε πλάι στην πληγή μας. Μπορούμε να πηγαίνουμε και στο κατειλημμένο σπίτι μας και να μας υποδέχεται, ο παράνομος κάτοχός του με ανοιχτή αγκαλιά. Να μας κερνά ευχαρίστως τουρκικό καφέ. Κι εμείς να νιώθουμε βαθύτατα υποχρεωμένοι!

Θα πείτε πως υπάρχει και η άλλη όψη των πραγμάτων: ότι χρειαζόμαστε ν' ακουμπάμε στη γη που μας γέννησε, ν' αγκαλιάζουμε περιπαθώς τον τόπο μας, να φρεσκάρουμε τη μνήμη μας σε κατευθείαν επικοινωνία με τ' αγαπήματά μας (ν' αντλούμε δύναμη, ωσάν τον Ανταίο, από την επαφή μας με αυτά) και ν' αντιστεκόμαστε, βέβαια, μη τρώγοντας μη πίνοντας από τα χέρια του εισβολέα. Ότι πρέπει επίσης ν' αναπτύξουμε τις σχέσεις μας με το σύνοικο στοιχείο, που κατέληξε ν' αποτελεί το ήμισυ περίπου του συνολικού αριθμού των εποίκων.

Αλλά κι εδώ υπάρχει ένα σχίσμα. Πολλοί Τουρκοκύπριοι βολεύονται και λένε «Καλύτερα εσείς απ' εκεί κι εμείς απ' εδώ». Οι περισσότεροι μάλιστα επιμένουν πως είμαστε μονάχα Κύπριοι και τίποτε άλλο. Συχνά μελαγχολούν και απορούν για τις ελληνικές ευαισθησίες μας. Αδυνατούν να καταλάβουν ότι μέσα μας είναι βαθιά ριζωμένοι τριάντα πέντε αιώνες ελληνικού πολιτισμού. Τρεισήμισι χιλιάδες χρόνια ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και παράδοσης σε τούτη την «νάσον τας Αφροδίτας».

Το πρόβλημα της Κύπρου διαμέσου των αιώνων εστιάζεται ακριβώς

στο γεγονός ότι οι Έλληνες του νησιού επιμένουμε πεισματικά να παραμείνουμε Έλληνες. Αν είχαμε ασφαλώς αποφασίσει ν' αλλαξοπιστήσουμε ως προς τις αξίες και τον αδάμαντα του ελληνικού πολιτισμού, αν γινόμασταν φραγκολεβαντίνοι και απαρνιόμασταν τη μήτρα της ευρωπαϊκής μας ταυτότητας – που είναι αυτή η ίδια η ελληνικότητά μας – θα είχαμε επιβιώσει ωςάν προτεκτοράτο κάποιας μεγάλης δύναμης, θα είχαμε αποτινάξει κάθε μόριο υπαρξιακού προβλήματος ως προς την ιθαγένειά μας και θα ήμασταν ένα εμπορείο απλανούς ευημερίας, όπου γενναιόδωροι αφεντάδες θα μας πρόσφεραν τα λύτρα μιας ασφαλούς λωτοφάγου πολιτείας.

Υπό αυτή την έννοια ο απελευθερωτικός μας Αγώνας, που τώρα τον κοιτάμε από την άλλη όχθη σφαδάζοντας κάτω από την πίεση της Ιστορίας, έχει κάτι να μας θυμίσει. Μπορεί όχι πια την Ένωση με τη μητέρα Ελλάδα – στο βωμό της οποίας προσέφερε τόσες θυσίες παλικαριών και τόση έξαρση και πάθος, τόση λαχτάρα και καημό – αλλά την ανάμνηση μιας πρωταρχικής αθωότητας, που ανθοβολούσε στον κήπο της ελληνικότητας. Αντιδονούν ακόμα στον αέρα και τον ευωδιάζουν τα λόγια του δεκαοκτάχρονου Ευαγόρα Παλληκαρίδη:

*Ναι, το ξέρω· καθένas μας
έτσι αθώς γεννήθηκε·
μα... καθένas πλανήθηκε
στα πυκνά τα σκοτάδια
κι όταν – φευ! – το θυμήθηκε
η καρδιά του ήταν άδεια·
κι ίσως να 'ταν αργά.*

Αυτό μπορεί να καταστρατηγεί μια θεώρηση του Αλμπέρ Καμύ, που μάλλον φαντάζει δειλινή και γεροντική: «Δεν δικαιωνόμαστε», λέει, «από οποιονδήποτε έρωτα ή οποιοδήποτε ηρωισμό». Κάτι θα έχει βέβαια υπόψη του ο συγγραφέας – όλα τα πράγματα εξάλλου κάπου στηρίζονται – αλλά υπάρχει και μια θεμελιώδης Αλήθεια, η οποία δεν έχει πού την κεφαλήν κλίνει, γυμνή καθώς είναι κι εκτεθειμένη, ευπαθής και απροστάτευτη. Εννοούμε την Αθωότητα στην πιο ευγενική μορφή της. Εδώ εστιάζεται η δύναμή της – στο μεγαλείο της ευπάθειάς της, στο αφελές και απονήρευτο της άγνοιάς της.

Η 1η του Απρίλη 1955 ήταν ακριβώς η στιγμή κατά την οποίαν συνέπεσαν χρονικά και ταυτίστηκαν ο ηρωισμός με τον έρωτα, σύμφωνα με το στίχο του Σολωμού: «Έσθησ' ο έρωτας χορό με τον ξανθόν Απρί-

λη». Όταν ο έρωτας χορεύει με την άνθηση και την ομορφιά της ίδιας της ψυχής του, ανακαλύπτει εντός του την αληθινή φύση των πραγμάτων – αυτό που λέει ο εθνικός μας ποιητής: «Κ' η φύσις ηύρε την καλή και τη γλυκιά της ώρα». Είναι η στιγμή όπου όλα τα πράγματα του Θεού αποκαλύπτονται μέσα στην πληρότητα της ύπαρξής μας (και τη δικιά τους) – αυτό που λέει πάλι ο Σολωμός: «Το σκουληκάκι βρίσκεται σ' ώρα γλυκιά κι εκείνο».

Την ποιητική, ωστόσο, αύρα διακόπτει ο στοχαστικός σκεπτικισμός και τα επιχειρήματα πολλών ότι ο επαναστατικός αγώνας της ΕΟΚΑ ήταν ιστορικό λάθος. Δεν ξέρω πόσο δίκαιο τους αναλογεί, αλλά θαρρώ θα πρέπει να στοχάζονται και τα δικαιώματα του μύθου. Πήχυς της ιστορίας είναι ο μύθος, χωρίς τη μυθική διάσταση των πραγμάτων, η ιστορία απομένει ένα κέλυφος. Ο μύθος αποτελεί τελικά μία ιστορική αναγκαιότητα. Η νιότη της ιστορίας αρδεύεται κοντολογίς από το θρύλο και το παραμύθι. Αυτό ακριβώς το αναγύρισμα του ιστορικού περιγράμματος κρατάει κάτι από την πρισματική φύση του πνεύματος. Το πνεύμα του ανθρώπου μυθοποιεί τα δεδομένα της ιστορίας από κάποια μυστική ανάγκη να τραφεί από αυτά. Το παράδοξο είναι ότι τους χαρίζει εμπνοή και τα ενεργοποιεί, για να τα κάνει ν' αληθεύουν μες από το δικό του ψέμα. Εδώ υπεισέρχεται το γονιμοποιό στοιχείο της ποίησης, που διεγείρεται και έλκεται από τέτοιες καταστάσεις. Η ποίηση περιέχει εν σπέρματι τη φυσική ροπή να μεταποιεί το ιστορικό γεγονός σε μυθικό και ν' αντλεί από αυτό. Καμιά λοιπόν αντίφαση προς ό,τι λέει ο Πικάσο: «Η τέχνη είναι ένα ψέμα που κάνει την αλήθεια να φαντάζει περισσότερο αληθινή». Κατ' αναλογίαν και η ποίηση, ως μήτρα του μύθου, κάνει την ιστορία να φαντάζει περισσότερο ιστορική. Μη θαρρείτε πως ο Μεγαλέξανδρος είναι ιστορικότερος από τη γοργόνα την αδερφή του. Οι γίγαντες, οι δράκοι, οι μάγισσες, οι κύκλωπες, ο Διγενής Ακρίτας δεν είναι παρά ιστορικά μνημεία του μύθου που θεραπεύει ανάγκες της ψυχής.

Κάποια ιστορική στιγμή λοιπόν, που προσδιορίζεται χρονικά την 1η του Απρίλη 1955, ο κυπριακός Ελληνισμός αποφάσισε να περάσει από την ιστορία στο μύθο. Θέλησε να μεταφέρει πανάρχαιους καημούς στο ρεαλιστικό επίπεδο του διωμένου θαύματος. Εκείνο το ανοιξιάτικο πρωινό «έπεσε ξάφνου η πόρτα μας κι εφάνη ο μέγας κόσμος». Ο μύθος πήρε σάρκα και οστά. Και είδαμε στη λέξη «Διγενής» τον τρομερό Βυζαντινό, εκεί στις άκρες των ακρών, ν' αντιπαλεύει – μόνος αυτός – με χιλιάδες Σαρακηούς. Έτσι λοιπόν αλήθευε η ζωή μας: με τούτη την ιστορική μυθοποίηση και με το θαυμαστό, που διηγείρε μαγνητικά την ένθεη φύση του ανθρώπου. Η 1η του Απρίλη, αυτή η διεθνής ημέρα των

ψεμάτων, έγινε στ' αλήθεια η πρώτη αλήθεια της ζωής μας.

Το ζήσαμε λοιπόν το παραμύθι μας. Το ζήσαμε με απόλυτο ρεαλισμό, με αίματα, θυσίες, στρατόπεδα συγκέντρωσης, ραβδισμούς, βασανιστήρια, κτηνώδεις ανακρίσεις, εκτελέσεις, απαγχονισμούς – χώρια τα φακелώματα και η λογοκρισία, οι απαγορεύσεις του Τύπου, η συστηματική προπαγάνδα, η προσπάθεια αφελληνισμού, το κλείσιμο σχολείων, οι πολυήμεροι αποκλεισμοί χωριών και πόλεων, ο κατ' οίκον περιορισμός, οι ομαδικές τιμωρίες – υπό τύπον προστίμου – χιλιάδων λιρών, οι προληπτικές ανατινάξεις κτιρίων και φυσικά, οι κάθε λογής παράπλευρες απώλειες. Κι όταν στο τέλος βγήκαμε στο φως, «κομμένοι και σφαγμένοι κι ανεγνώριστοι», μας δόθηκε ένα κράτος μπανιαρισμένο κι ανισόρροπο. Είναι πάντως γεγονός ότι ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος προσπάθησε να βελτιώσει τις ασυμμετρίες της κυπριακής πολιτείας. Στο τέλος, δυστυχώς παραμόνευαν όχι μονάχα οι σφαίρες του αδελφού, αλλά κυρίως του ξένου τα δαιμονικά σενάρια.

Και τώρα αναρωτιέμαι αν ήρθαμε εδώ για να γιορτάσουμε ή να θρηνήσουμε. Κι όμως υπάρχει σχέση ανάμεσα στα δυο. Η πύκνωση που δίνει στην ψυχή η επενέργεια του πόνου κάνει το θρήνο πιο σωστό και κάνει ακόμα πιο σωστό το γιορτασμό. Προσθέτει ένα βαθμό δυσκολίας στη χαρά μας, έτσι που να καθιστά περισσότερο προσγειωμένο το χαρταετό της μνήμης και του ονείρου. Θέλω να πω, εμείς οι χειριστές του χαρταετού, όσο κρατάμε γερά το σπάγκο της ιστορημένης και μαρτυρικής πραγματικότητας, τόσο ριζώνουμε τον ουρανό στο μέτρο του ανθρώπου.

Όπως κι αν έχει, με τον απελευθερωτικό αγώνα του 1955–59, οι Κύπριοι ανέβασαν τα ψυχικά ποσοστά και τις πνευματικές ποιότητές τους. «Η Κύπρος ήταν ψυχοσώστρα», γράφει ο Σεφέρης τον Οκτώβρη του 1955. «Καταπληκτική ατμόσφαιρα: ορμή της νιότης, πίστη, κι αυτή η ανάσα ενός λαού που ξαφνικά γνωρίζει τον εαυτό του». Είναι σαφές ότι ο Σεφέρης αντάμωσε στην Κύπρο εκείνου του καιρού αυτό που γύρευε ως ποιητής: τον ισοζυγισμό του μύθου με την ιστορία, τον ιδεώδη βαθμό μίγματος λόγου και μνήμης και πιο πολλή ανάσα της ψυχής. Η κυπριακή φάση της ποιητικής του δημιουργίας – μιλάμε για το βιβλίο του ... *Κύπρον, ου μ' εθέοπισεν...* – δεν αποτελεί απλώς κατάθεση μιας ανασύνταξης και μιας ριζικής αισθητικής αλλαγής· με το έργο του αυτό δοκιμάζει και την πίστη του στο έθνος, αλλά και στις ίδιες τις δυνατότητες της γλώσσας. Έθνος και γραφή, ελευθερία και γλώσσα, ιδού το στοίχημα για μιαν ακόμη φορά. Ο νομπελίστας ποιητής ήταν από το κράμα των ανθρώπων στους οποίους ευδοκίμοιζε αυτό που αποκαλούμε – όσο κι αν η λέξη ξενίζει – «πατριωτισμό». Μπόρεσε ν' αγγίξει με το

χέρι του – αυτό το αίσθημα αφής που είχε πάντα – το μέγα μυστήριο των ορατών κι απλών πραγμάτων – έτσι ανάσανε την Κύπρο και τη μετέπλασε και την απέθεσε στην αίθουσα της «Άνω Ελλάδας». Παρακαλώ, ετούτο να μην εκληφθεί ως πατριωτική κορόνα – μιλάμε για πράγματα που έχουν αλλού την πηγή τους. Υπενθυμίζω τι είπε σχετικά ο Σεφέρης: «Η «πατριωτική» ποίηση, πιο σωστά η ποίηση ενός μεγάλου αγώνα, είναι και μεγάλος πόνος συνάμα». Ο Αισχύλος και ο Καβάφης ήταν, κατά την αντίληψή του, οι οριοθέτες μιας τέτοιας «πατριωτικής» ποίησης. Ποιητές δηλαδή για τους οποίους η έννοια της πατρίδας σήμαινε μέγεθος αγώνα και πόνου – μια ευρυχωρία της ψυχής.

Η έξαρση και η τραγική διάσταση ενός μεγάλου αγώνα προσδιορίζει και τα άκρα μιας τέτοιας ψυχικής ευρυχωρίας. Λαός που βιώνει και τα δύο, σαρκώνει αυτόματα το ποιητικό ήθος της ιστορίας. Η πυρακτωμένη ύλη που αναμοχλεύει το ομαδικό υποσυνείδητο βγάζει στην επιφάνεια πυρήνες λαϊκού ψυχισμού – στοιχεία που απηχούν δημοτικό τραγούδι και λαϊκές αφηγήσεις. Σημαίνει ο θεός, σημαίνει η γη, σημαίνει και ο ίδιος ο λαός το επουράνιο κάλλος της ψυχής ως υπέρτατης αξίας του αγώνα. Μη και ο αγώνας δεν αποτελούσε αφ' εαυτού μια υπέρτατη αξία, εφόσον κραταίωνε την αρετή και το φρόνημα; Πέρα από κάθε ιστορική αποτίμηση και ζύγισμα πολιτικό, πέρα από τους ισολογισμούς και τις εκθέσεις για τα κέρδη και τις ζημιές, υπάρχει μια αλήθεια που μας υπερβαίνει: το αίμα που χύθηκε, καθιστά τα πράγματα αυτοδύναμα – τους δίνει το δικαίωμα να υπάρχουν, ανεξάρτητα από τη δική μας κρίση: Ίσως θα πρέπει να εννοήσουμε αυτή την αυτοδυναμία ως μία ταύτιση με την αναλλοίωτη φύση του Προσώπου – ταύτιση θεολογική, που εναρμονίζει με απόλυτη φυσικότητα τον άνθρωπο με τον εαυτό του.

Ιδού με τι φυσικότητα ένας τραγικός πατέρας – Μάρτη του 1957 – έστειλε τηλεγράφημα στον Άγγλο κυβερνήτη της Κύπρου ζητώντας χάρη για το μελλοθάνατο γιο του ή έστω το πτώμα του για να το θάψει: «Αν χαρίσετε την ζωήν του παιδιού μου, να χαρίζει και εις σας ο Θεός χρόνια. Αν όχι, δώσατέ μου το πτώμα του διά να το θάψω και ο Θεός να δίδει χρόνια εις τα παιδιά σας. Αν όμως δεν εγκρίνετε τίποτε από αυτά τα δύο, τότε έχετε μόνον τα ευχάς του Θεού».

Τέτοια τιμωρία όριζε ο πατέρας. Εδώ έχουμε μια παράκληση που μοιάζει δίκοπο μαχαίρι – στο τέλος δηλαδή μετατρέπεται σε φοβερή απειλή. Η απειλή δεν προέρχεται ασφαλώς από τον άοπλο και ανίσχυρο πατέρα, αλλά από τον ίδιο τον Θεό (τον Κύριο της ζωής) στα χέρια του οποίου ο τραγικός πατέρας εναποθέτει την ελπίδα του. Ο κυβερνήτης καλείται ή να χαρίσει τη ζωή του μελλοθάνατου παλικαριού ή να απο-

δώσει το πτώμα στους οικείους του. Και στις δύο περιπτώσεις θα δεχτεί ως θεϊκή ευλογία τον πολυχρονισμό για τον εαυτό του και για τα παιδιά του. Αν όμως δεν κάνει τίποτε από τα δυο, η τιμωρία του θα είναι αναπόφευκτη: θα έχει μονάχα, τις ευχές – του Θεού – οι Ερινύες ήδη ετοιμάζονται να ξιφουλκήσουν. Αυτή η αμφισημία των ευχών (που είναι μαζί και κατάρρα) μεταβάλλει τον πατέρα του ήρωα σε κυρίαρχο του παιχνιδιού. Κυρίαρχο, βέβαια σε επίπεδο ποιητικό, όπου τελούνται τα δρώμενα στη νοερή, πνευματική, κεκαθαρμένη (τελεσίδικη) διάστασή τους. Ο τραγικός πατέρας βρήκε δηλαδή τον τρόπο να δέσει το Θεό σε συμμαχία και ν' αναιρέσει τις πρώτες ανθρώπινες και επ' ανταλλάγματι ευχές, αφήνοντας στο τέλος μονάχα, τις ευχές του Θεού να πλανιούνται, χωρίς συγκεκριμένο αντίκρισμα, ως απειλή.

Με τέτοια πράξη ποιητική ένας λαός, μολονότι αδύναμος και ολιγάριθμος, σ' ένα μικρό νησί, εβγήκε νικητής στον τομέα του ψυχικού σθένους και της πνευματικής αρετής. Γιατί μπόρεσε ν' αντισταθεί σε τόσο κακό, σε τόση καταπίεση, και ν' αντιπαλαίσει μεταστρέφοντας τον πόνο του προς την πλευρά της Ποίησης, που ήταν εκεί και περίμενε. Με άλλες λέξεις, ο ποιητικός λόγος αντανάχλούσε την ποίηση του μαρτυρίου – την ποίηση της ίδιας της σάρκας, που έδειχνε ν' ανατροφοδοτείται από την ηδονή του μαρτυρίου της.

Το αίμα που χυνόταν ανακαλούσε την πρώτη δρόσο της ψυχής, το αμόλυτο του σώματος και το ρυθμό μιας ζωής, που καθόριζε τη μετέπειτα ζωή του θανάτου της. Έτσι, θαρρούμε, πρέπει ν' αντικρίζεται η πεμπουσία της θυσίας εκείνων των μαρτύρων της λευτεριάς. Έτσι την είδα και την έζησα κι εγώ, στα 16 μου χρόνια, όταν σκεπάζαμε με την ελληνική σημαία τον αρχαγγελικό σηματοφόρο του Γυμνασίου μας, Πετράκη Γιάλλουρο.

Δεν ξέρω πλέον αν έγραψα το ποίημα για κείνον ή μήπως ήταν κείνος που το έγραψε κι εγώ, βουτώντας την πένα μου στο αίμα του, απλώς το αντέγραψα. Το μόνο που γνωρίζω θετικά είναι ότι το ποίημα δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Αγωγή» του Ελληνικού Γυμνασίου Αμμοχώστου το 1957:

ΩΔΗ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΓΙΑΛΛΟΥΡΟΥ

*Ποια μοίρα τάχατες πρώτη σε μοίρανε
όντας στην κούνια σου μωρό κοιμόσουν
και ποιο τραγούδησε για σένα ξύπνημα
μπροστά στο πέλαγο που ξανοιγόσουν;*

Τι σου προφήτεψε και τι σου χάρισε;
 Πλούτη και δύναμη και ηδονές:
 Δεν τυλιγάδισε καλά το νήμα σου:
 τούτα τις πρόσκαιρες δίνουν χαρές.

Μα η μοίρα φέρτηκε με καλοσύνη
 – στρίγγλα δεν ήταν, κακιά θαρρείς,
 και σε λυπήθηκε, γι' αυτό σ' ευχήθηκε
 για την Πατρίδα να σκοτωθείς.

Μα τι κι αν έπεσες; Τούτο ο θάνατος
 είναι για σένα ύμνος, τιμή.
 Κι όμως δεν πέθανες· θα ζεις αθάνατος
 μύστης καρδιάς μας την πλούσια γη.

Λύπες και κλάματα δε σου ταιριαίνουν,
 δε σου ταιριάζουν κραυγές στυγίες,
 μονάχα οι δόξες θα σε σκεπάζουνε
 κι είναι στεφάνια από καρδιές.

Λαός ολάκερος μεθά από σένα,
 σύμβολο θα 'σαι αιώνιας βρύσης.
 Ξαναζωντάνεψες το Εικοσιένα
 και συ που πέθανες, θα ζήσεις.

Το αίμα του ήρωα μεταγγίζεται στην ποίηση κι απ' εκεί αναβλύζει, όχι πλέον το νερό που το πίνει κανείς για να ξεδιψάσει, παρά το μεθυστικό και το αθάνατο κρασί του Εικοσιένα. Καταλαβαίνει κανείς με τι αρχέτυπα μεγαλώσαμε και σε ποιο Σχολείο μαθητέψαμε εκείνο τον καιρό.

Όμως ο λόγος δεν είναι για μας, είναι για κείνους που αντιπέρασαν στην άλλη όχθη με τη σφραγίδα του θριάμβου· με φτέρωμα και πάθος και με κέφι καταπληκτικό. Να θυμηθούμε τον Γρηγόρη Αυξεντίου, που μες στις μάχης την αντάρα εφώναξε στον Αυγουστή, το σύντροφό του, όταν αυτός του ζήτησε φωτιά ν' ανάψει ένα τσιγάρο: «Θα 'χεις καιρό, Αυγουστή, ν' ανάψεις το τσιγάρο στον άλλο κόσμο!»

Ο άλλος κόσμος· το μυστικά κατορθωμένο σώμα της πατρίδας – το σώμα που αρτιώνεται στα κόκαλα των ηρώων απ' όπου ξεσπαθώνει η λευτεριά. Ας μας παρηγορούν τουλάχιστο τα λόγια, προτού συρρικνωθούν από τη συνέχεια της ιστορίας. Και τι να γίνηκε ο τάφος του Πετράκη

Γιάλλουρου, στο Ριζοκάρπασο, που ήταν η γενέθλια γη του παλικαριού; Θ' ανοίξουμε την πόρτα του κοιμητηρίου (ή μήπως δε χρειάζεται, αφού είναι γκρεμισμένη και οι τάφοι ανασκαμμένοι) για να προσφέρουμε τις δάφνες των δακρύων μας και τις μυρσίνες της οδύνης. Ακούσατε λοιπόν τι γίνηκε στου Πέτρου Γιάλλουρου το μνήμα. Τη μαρτυρία τη δίνει ο Λεύκιος Ζαφειρίου, εθελοντής καθηγητής στο Γυμνάσιο του κατεχόμενου Ριζοκάρπασου. Πήγε λέει να ιδεί και να φωτογραφήσει τον τάφο του ήρωα - μαθητή. Και τι βλέπει; Τον τάφο δολοφονημένο, τα κόκαλά του πεταμένα και την ατίμωση παντού.

Ο μύθος δηλοί - αλλά θαρρώ δεν είναι πλέον μύθος, είναι ιστορία εγκόσμια, στυγερή - πως η Αγγλοκρατία παρέδωσε τη σκυτάλη στην Τουρκοκρατία. Ο απελευθερωτικός αγώνας του 1955-59 τέμνεται σταυρικά με τη σημερινή αλγεινή πραγματικότητα. Ο ίδιος ήρωας, «κομμένος και σφαγμένος κι αναγνώριστος», συνεχίζει στον άλλο κόσμο το σημερινό μαρτύριό του. Κι εγώ από μίαν ανάγκη, σάμπως από το χέρι της μοίρας παρακινημένος, έγραψα ένα δεύτερο ποίημα για τον Γιάλλουρο. Ίσως και ν' αποτελεί την επωδό ή την αντίστιξη του πρώτου ανοιξιάτικου σκιρτήματος που κατέθεσα ως έφηβος, 49 χρόνια πριν. Αυτά βοηθούν να καταλάβουμε πάνω σε ποια βασανισμένη νότα ρυθμίζεται η ψυχή μας και σε ποια γωνιά της νήσου Κύπρου πεταμένα βρίσκονται τα κόκαλα των Ελλήνων - τα κόκαλα της Ελευθερίας, οπού δεν έχει τελειωμό.

ΠΕΤΡΑΚΗΣ ΓΙΑΛΛΟΥΡΟΣ ΚΑΡΠΙΑΣΕΩΤΗΣ

*Ανάσκαψαν το τάφο μου
να κλέψουν την ψυχή μου
κι αφήκαν το αρτιότερο,
τα κόκαλά μου.
Κάποιος τα βρήκε,
Λεύκιος τ' όνομά του.
Στα γρήγορα
σε πρόχειρη λακκούβα
τ' ανέμιξε
(θαρρείς ιεροκρυφίως)
με χώματα
συντάσσοντας εικόνα
του φόνου απ' την αρχή και
μ' άλλην ιστορία.*

Η ημερομηνία σύνθεσης του επιγράμματος αυτού έχει την ένδειξη 10 του Γενάρη, μέχρι 12 του Απρίλη 2005, που ήταν και η τελευταία γραφή. Τρεις μήνες παιδεμού με την ψυχή και τα κόκαλα, για να γίνει λιτότερο εκείνο που ήταν αρχικά ρητορικό και φουσκωμένο από συναίσθημα. Η οδηγία του T.S. Elliot για μια ποίηση «γυμνή στα γυμνά της κόκαλα» πιθανόν να αποτελεί και το γνώμονα ενός βαθύτερου λυρισμού. Λυρισμού που δε λέγεται αλλά που υποβάλλει. Ως μόνη ένδειξη δόξας στο επίγραμμα για τον Πετράκη Γιάλλουρο είναι μονάχα το ίδιο το όνομά του, καθώς και ο τόπος της καταγωγής του: Καρπασεώτης (κρατάμε τον αρχαίο τύπο), που ανάγει στην επιγραφή του 2ου αιώνα π.Χ.:

*Κέλητι τελείω
Αρίστων Νίκωνος Καρπασεώτης α[πό Κύπρου.]*

Ο Αρίστων, γιος του Νίκωνος, ο Καρπασίτης, που νίκησε στα Παναθήναια, καβάλα πάνω σε άλογο ενήλικο, της κούρσας, συντυχαίνει τον ομογάλακτο αδερφό του Πετράκη Γιάλλουρο Καρπασεώτη. Η μυστική γραμμή συνεχίζεται. Μονάχα που μαζί της ωριμάζει («κέλητι τελείω») και ο τρόπος που κοιτάμε τα πράγματα του κόσμου – τη ζωή, την τέχνη, την ιστορία. Το είχα διατυπώσει και άλλοτε κι εξακολούθη να επιμένω σ' αυτό που θα μπορούσε να οριστεί ως βιωματική εμπειρία της τραγικότητας: μονάχα έτσι εστιάζεται ο άνθρωπος στο ακραίο σημείο στο οποίο δοκιμάζεται η ύπαρξή του βιολογικά και ηθικά, θα πρόσθετα ακόμα: και αισθητικά, αν αυτό δεν ήταν αυτονόητο, ως παρεπόμενο αναταξινόμησης (καλύτερα: επαναπροσδιορισμών) που ακολουθούν έναν τέτοιο συγκλονισμό. Γεγονός που προσδίδει στον κόσμο γύρω μας ανθρώπινη διάσταση, πνευματική χροιά. Ο εξανθρωπισμός των πραγμάτων προϋποθέτει πνευματικό ωρίμασμα, μια καλλιέργεια μνήμης, που μας πάει κατ' ουσίαν πίσω στα πρωταρχικά της ζωής.

Αυτά τα πρωταρχικά της ζωής μας πρόσφερε εκείνος ο υπέρ ελευθερίας αγώνας του 1955–59. Δε λέω πως τον τιμήσαμε όσο έπρεπε. Μάλλον είναι σαν να περισώσαμε από αυτόν ένα κειμήλιο, ένα θυμητικό. Αλλά και το κειμήλιο, αν είναι αυθεντικό, έχει τη χάρη να υπομνηματίζει το έπος ενός ολόκληρου λαού. Μπορεί ακόμα και να λειτουργεί ωςάν εικόνα, της οποίας η μορφή ανάγει εις το πρωτότυπον.

Φέρτε στο νου σας τα ονόματα των μεγαλομαρτύρων Αυξεντίου, Μάτση, Καραολή, Δημητρίου, Ζάχου, Πατάτσου, Μιχαήλ, Παναγίδη, Κουτσόφτα, Μαυρομάτη, Παλληκαρίδη, Παπακυριακού, Φώτη Πίττα, Καρύου, Σαμαρά και τόσων άλλων. Συμπληρώστε τον κατάλογο με

προσκλητήριο νεκρών και ζώντων σ' αυτή τη θριαμβεύουσα εκκλησία του Αγώνα. Το εγερτήριο σάλπισμα της μνήμης σημαίνει την ανάσταση των ονομάτων, όχι μονάχα των νεκρών ηρώων (άλλωστε αυτοί στο βάθος είναι κι οι μόνοι ζωντανοί) παρά και πόλεων και χωριών της κατεχόμενης γης μας:

*Χαίρετε, Αμμόχωστος,
Σαλαμίσ, Έγκωμη, Στύλλοι,
Σπαθαρικόν, Λευκόνοικον, Ακάνθου,
Ρίζοκάρπασον, Ταύρου, Αιγιαλούσα,
Δαυλέ, Αχερίτου, Λυθράγκωμη,
Γαστριά, Βουκολίδα –
λίγα μόνο σημεία της ανατολικής σου παρειάς,
χώρια οι δρυμοί και οι χαράδρες,
για ν' αποφύγουμε τον ίσιο δρόμο που μας πάει
σε Μόρφου, σε Κερύνεια
κι άλλα καρτερικά ελληνικά ονόματα.*

Η επίκληση των ονομάτων με ρίζα αυθεντικά ελληνική – και δη αρχαία – δίνει και το μέτρο της αντοχής του ίδιου του χώρου, μάλλον δίνει, με ό,τι κατ' ουσίαν είναι αυτός, την απάντηση στον ξένο εισβολέα. Είναι φαίνεται στη μοίρα της ακραίας Κύπρου με τα παλαιά και νέα μαρτύριά της, να επαληθεύει εις το διηνεκές τα υποστασιακά στοιχεία του γένους της. Ίσως και να της δόθηκε ο ρόλος να οικονομεί κατά χάριν την έννοια της ελληνικότητας και να διασώζει στοιχεία του γενετικού κώδικα του Ελληνισμού, τα οποία ετάχθη να του προσφέρει.

Ουσιαστικά, του προσφέρει την αλήθεια του προσώπου του, που καταυγάζεται από το φως εκείνων που θερμαίνουν και ζωοποιούν κάθε φθαρτό σε τούτο τον πλανήτη:

*Χωρίς την όψη τους το μήλο δε γουρμάζει,
ο άνεμος αδειάζει από ψωμί νερό,
χάνονται κατά γης οι τελευταίες μας λέξεις.*